

MAKTABGACHA BO'LGAN DAVRDA BOLALAR NUTQININI RIVOJLANTIRISH

Rajabova Yulduz Matqurbon qizi

Urganch Davlat Universiteti

Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

203- guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7431580>

ARTICLE INFO

Received: 29th November 2022

Accepted: 09th December 2022

Online: 12th December 2022

KEY WORDS

Bog'cha, nutq, savodxonlik, lug'at, ichki nutq, faoliyat va h.k.z

ABSTRACT

Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi sotsial kontaktlarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Bog'cha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 muhim tomon — miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq.

Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bolajumlalaming mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ-shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi sotsial kontaktlarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Bog'cha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 muhim

tomon — miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Jumladan, V.Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 3000-3500 so'zni o'z ichiga oladi. Vaholanki, 40-60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400-600 so'zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 2500-3000 so'zdan iborat deb ko'rsatilgan edi. Agar 3-7 yoshdagi boladan berilgan topshiriqda nutqiy faoliyatning elementi bo'lmish so'z bilan muayyan amallarni bajarish talab etilsa, masalan, gap

tarkibidan soʻzlami ajratib olish vazifasi berilsa, S.N.Karpovaning tadqiqoti koʻrsatishicha, bolada unga aytilgan gap belgilaydigan vaziyatga orientir olishning ancha barqaror moyilligi kuzatiladi. Berilgan gap tarkibida nechta soʻz mavjud degan savolga bolalar gapni “boshdan oyoq” qaytadan takroriyadi. Masalan, “Koptok yumalab ketdi” degan gap berilsa, bola (5-9 yoshli) bu gapda bitta soʻz “Koptok yumalab ketdi” degan soʻz borligini aytadi. S.N.Karpovaning tadqiqoti shuni isbotladiki, bogʻcha yoshidagi bolada gap tarkibidan barcha turdagi soʻzlami ajratib olish koʻnikmasini shakllantirish mumkin. Buning uchun ulaiga soʻzning mezonlarini, yaʼni soʻz tovushlarining majmuasidan iboratligini, soʻz doim muayyan mazmunga egaligini anglashi lozim (albatta, bolalar yoshiga mos keluvchi usullar bilan) boʻladi. SHunday qilinganda, yoshidan qatʼiy nazar bolalarda soʻz haqida adekvat va anglangan tasavvurlar paydo boʻladi. Bu maqsadda bolaga nutqning tushunarli mezonlarini oʻrgatilmadan, faqatgina astensiv taʼriflarni, yaʼni soʻzlarni koʻrgazmali namoyish etish orqali taʼriflashni ishlatish mumkin. Ana shu asosda G.A.Belyakova bolalarda stixiyali ravishda shakllanib qolgan soʻz haqidagi tasavvur, “soʻz ” soʻzining maʼnosi aniqlashtirilib boradi. Katta bogʻcha yoshi davrida soʻzlaming tuzatilishini stixiyali tarzda oʻzlashtirish natijasida bolalarda soʻzni tarkibi jihatdan tahlil etishning elementar shakllari yuzaga keladi. Nutqning fonetik (tovush) sistemasini oʻzlashtirish jarayoni tovushlarni toʻgʻri talaffuz etish va fonematik eshitishning rivojlanishini oʻz ichiga oladi. Nutqning fonetik tarkibini oʻzlashtirish 1 yoshning oxirlariga kelib boshlanadi. Bogʻcha yosh davrining boshiga kelib, bolalar asosan ona tilining barcha

tovushlarini egallab boʻladilar. Biroq shunday bogʻcha yoshidagi bolalar ham uchraydiki, ularda ancha katta yoshda ham nutqiy nuqson, talaffuz kamchiliklari uchraydi. Buning asosiy sababi nutq apparati motorikasining sekin rivojlanishidir.

Biroq L.S.Vigotskiy shuni isbotladiki, egotsentrik nutq J.Piaje aytganidek ijtimoiylashgan nutqqa qarama-qarshi nutq emas, balki oʻz tabiatiga koʻra u ham ijtimoiy nutqdir. Uning paydo boʻlishiga sabab hali bolaning oʻziga va oʻzgalarga yoʻnaltirilgan nutqni oʻzaro farqlay olmasligidadir. Egotsentrik nutqning yuzaga kelishi kichik bogʻcha yoshidagi bolalaming kattalar bilan hamkorlikda faoliyat qilishga moyil boʻlishlari bilan bogʻliq. Bolaning mustaqil faoliyat koʻrsatishi qanchalik sust boʻlsa, ushbu moyillik yuqori boʻladi. Egotsentrik nutq esa kattalar bilan hamkorlik qilishning oʻrnini bosuvchi oʻziga xos nutqiy oʻrinbosor vazifasini bajaradi. Tadqiqotlarning koʻrsatishicha, egotsentrik nutq faoliyatni rejalashtirish vazifasini ham bajarar ekan. Bola oldindan oʻz faoliyatining maqsad-muddaosini oʻzaki ifodalaydi. Soʻngra faoliyatni bajarish davrida olingan natijalami ogʻzaki qayd etadi, ogʻzaki ravishda yangi harakatlarni rejalashtiradi, duch kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etadi. Bogʻcha yoshining oxiriga kelib, bolaning mustaqil faoliyati 2 bosqichdan iborat boʻladi:

- 1) ogʻzaki tarzda qaror qilish va faoliyatni rejalashtirish;
- 2) tuzilgan reja va qabul qilingan qarorlarga muvofiq faoliyatni amalga oshirish. Bunda egotsentrik nutq asta-sekin yigʻilib, interiorizatsiyalanib (ichki tomonga yoʻnalib), 5-6 yoshli bolalarda ichki nutqqa aylanadi. Bola faoliyati va muloqotidagi yangi-yangi ehtiyojlar ongni intensiv

ravishda o'zlashtirishga sabab bo'ladi. Bola nutqi borgan sari mazmunliroq bo'lib boradi. Situativ nutq — kichik bog'cha yoshdagi bola nutqining asosiy shakli asta-sekin kontekst nutqqa, axborot beruvchi nutqqa o'mini bo'shatib beradi. Kontekst nutq bu nutqni suhbatdosh faqat til vositalari asosida, vaziyat (situatsiya) ga tayanmay turib tushuna olishi bilan xarakterlanadi. Nutqning kontekst shakli fikring to'laligicha, mantiqiy to'g'ri ketma-ketlikda bayon etilishini, yangi grammatik shakllarning qo'llanilishini taqozo qiladi. O'z tuzilishiga ko'ra kontekst nutq yozma nutqqa yaqinlashadi. Kontekst nutqning muhim xususiyati uning ixtiyoriyligidir. Bog'cha yoshidagi bolalami savodxonlikka o'rigatish bo'yicha olib boriladigan ishlar D.B.Elkonin ishlab chiqqan nazariy tamoyillarga asoslanadi. Savodxonlikka o'igatishning bog'cha yoshiga mo'ljallangan shakl va metodlari D.B.Elkonin metodi asosida L.E.Jurova tomonidan ishlab chiqilgan. Bolalar tomonidan savodxonlikni egallash imkoniyatlari va xususiyatlarini o'rganishga hamda buning uchun eng optimal yosh davrini aniqlashga qaratilgan maxsus tadqiqotda N.S.Voronsova 5-6 yoshli bolalar savodxonlikni o'rganishda tanlovchan tipdagi qabul qilish xususiyatiga ega ekanligini, 6 yoshdan esa o'qishga e'tiborli bo'lishini aniqladi. Shundan kelib chiqib, N.S.Voronsova 5 yoshni tovushlami analiz qilishga o'r]gatishning eng optimal davri, 6 yoshni esa o'qishga o'rgatishga eng optimal (eng yaxshi va qulay) davr ekanligini

ta'kidladi. Shunday qilib, bog'cha yosh davrining eng muhim xususiyatlaridan biri 4-5 yoshlarga kelib, nutqning rejalashtirish funksiyasi paydo bo'lishidan iborat. Dastlab rejalashtirish og'zaki tarzda amalga oshirilsa, keyinchalik bog'cha yoshining oxirlarida ichki nutq orqali rejalashtirish boshlanadi.

Ma'lumki, bog'cha yoshidagi bolalar juda qiziquvchan bo'ladilar. Ko'pgina narsalami bilishga qublari yetmasa ham atroflaridagi turli narsa va hodisalarning mohiyati, paydo bo'lishi hamda sababiy bog'lanishlariga qiziqadilar. Ular hamma narsaning siridan xabardor bo'lgilari keladi. Bu ulaming bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan intellektual qiziqishlaridir. Bog'cha yoshidagi tafakkumi rivojantirishda turli didaktik va ta'limiy mashg'ulotlarning roli g'oyat kattadir. Masalan, katta guruh bolalari bilan o'tkaziladigan son-sanoq (hisoblash) mashg'ulotlari, nutqni o'stirish mashg'ulotlari ularda tafakkuming taqqoslash, analiz va sintez qilish xususiyatlarini o'stirishga yordam beradi. Lekin shuni unutmaslik kerakki, bolalar ana shunday ta'limiy mashg'ulotlarda narsa va hodisalami shunchaki passiv o'zlashtirib, faqat ularning nomlarini esda olib qolish bilan cheklansalar, tafakkur qilish qobiliyati yaxshi rivojlanmaydi. Shunday qilib, bog'cha yoshidagi davrda bolalaming tafakkuri jadal rivojlanadi va uning bundan keyingi o'sishi maktab yoshida, ya'ni sistemali ta'lim va taibiya jarayonida amalga oshiriladi.

References:

1. Voxidov M. 'Bolalar psixologiyasi'. Toshkent. 1974 y.
2. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
3. Muxina V.S. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
4. Nishonova Z.T 'bolalar psixodiagnostikasi' Toshkent. 1998 y.

5. G`oziev E.G., Mamatov M.M. va boshqalar 'O`spirin psixologiyasi' Toshkent D.U 1992
6. G`oziev E.G., Utanov B. 'Xamkorlik psixologiyasi' Toshkent ToshDU 1992
7. G`oziev E. Ruhieva X.O. 'Metodicheskie rekomendatsii po psixologii vo`sshey shkolo` dlya slushiteley F.N.K.' Toshkent ToshDU 1990
8. Lyaudis. Detskaya psixologiya. M.: iz.vo Moskva 1990 g.